

FELSEFE TARİHİ ANABİLİM DALI

Dr. Öğr. Üy. Nur Betül Atakul¹

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Felsefenin temel uğraşlarından olan Felsefe Tarihi bugünkü haline nasıl kavuşmuştur?
- Felsefe Tarihi derslerinin İlahiyat Fakültelerinin müfredatında yer alma serüveni nasıl gerçekleşmiştir?
- Felsefe Tarihinin konuları nelerdir?
- Bu konular felsefe tarihine yönelik eserlerde nasıl işlenir? Felsefe Tarihinin İlahiyatın diğer bölümleriyle ilişkisi nedir?
- Felsefe Tarihi disiplinler arası çalışmaya uygun mudur? Felsefe Tarihi okumalarına nereden başlamamız gerekir?

Giriş

Yüksek öğretimde dinî ilimler üzerine eğitim veren ve nihayetinde bu sahada eğitim ve irşat faaliyetlerinde bulunacak kişileri yetiştiren İlahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde neden felsefe tarihi derslerinin okutulduğu sık sık yinelenen bir sorudur. Temel İslam Bilimleri olarak ifade ettiğimiz Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Tasavvuf gibi bölüm derslerinin İlahiyat fakülteleri müfredatında yer alması çok tabii görülürken Felsefe Tarihi gibi bir dersin bu müfredatta yerinin ne olduğu sorgulanmaktadır. Hatta ülkemizde bu derslerin İlahiyat müfredatından çıkarılması gerektiğini savunan hayli kalabalık bir grup da vardır. Öte taraftan, taleplerini onlar kadar yüksek sesle dillendirmese de bu derslerin ders saatlerinin yeterli olmadığını, müfredattaki ağırlıklarının artırılması gerektiğini düşünenler de mevcuttur.

İlahiyat fakültelerinde okutulması hususunda bunca ihtilaf bulunan Felsefe Tarihi dersinin hangi gayelerle okutulduğunu, müfredatında hangi konuların bulunduğunu, üniversite eğitiminde şimdiki yerini nasıl kazandığını merak ediyor olabilirsiniz. Bu bölümde genel olarak Felsefe Tarihi alanı ve İlahiyat fakültelerindeki Felsefe Tarihi derslerinin içeriğine dair bilgiler edinecek ve “Felsefe Tarihi İlahiyat ve İslami ilimler Fakülteleri için neden önemli bir derstir?” sorusuna cevaplar bulacaksınız. Bu temel amaç ekseninde bölümün İlahiyat fakültelerindeki tarihçesine değinecek, alanın temel problemlerine ve araştırma konularına göz atacak ve bu problem ve konuların ele alındığı metotlardan bahsedeceğiz. Bunu yaparken Felsefe Tarihi derslerinin İlahiyat Fakülteleri müfredatında yer almasına vesile olan önemli isimlerden de bahsedeceğiz.

Bölümün yukarıda ifade edilen hususlar ekseninde tanıtımından sonra, lisansüstü eğitimle ilgili alanda ilerlemek isteyenler ve halihazırda bu alanda çalışmalar yapanlar için de faydalı olmasını umduğumuz bilgiler sunacağız. Bu noktada Felsefe Tarihi alanında lisansüstü çalışma imkanları ve Türkiye ve dünyada felsefe tarihi üzerine yayın yapan dergilere de değinecek, alanın İlahiyat bilimleri ve bunun dışında kalan diğer bilim dallarıyla ilişkisine işaret edeceğiz.

---

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, nbatakul@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3946-9909.

Felsefe tarihi bir taraftan felsefe bir taraftan da tarihtir, bu açıdan kendine has bir tekilliği vardır. Mesela sanat tarihi hem sanat hem de tarih değildir, çünkü sanatın performatif yönünden yoksundur. Oysa felsefe tarihi, felsefi etkinliğin performatif kısmını, yani “felsefe yapmayı” da içerir. Bu ikili tabiatı sayesinde, bugün sahayla ilgilenenlere felsefeyi tarihsel bir bağlamda sunar, onu bu bağlam içerisinde analiz eder ve açıklar (Watson, 2002, 525). Felsefe tarihinin bu görevi yerine getirebilmesi içinse felsefe tarihçisinin belki de filozof olması gerekir. Nermi Uygur’un dikkat çektiği gibi Louvre Müzesi’nde Mona Lisa’nın portresine bakan sıradan bir ziyaretçi ile bir ressamın ondan aldığı estetik zevk, tekniğini anlama ve diğer sanat yapıtları içerisinde değerini takdir edebilme becerisi farklı olacaktır. Bunun gibi malzemesi felsefe eserleri olan felsefe tarihçisinin, elindeki eserlerin fikriyatını bugünün okuyucusuna doğru bir biçimde sunabilmesi için mutlaka felsefi etkinliği icra edebilecek güçte olması gerekir ki onu anlatsın ve tarihsel bağlamında anlatsın (Nermi Uygur, 1962, 6-8).

O halde şöyle ifade edebiliriz: felsefe tarihi, felsefecinin kendisinden önce yazılmış felsefi metinleri belli bir metodolojiyi takip ederek okuyucuya hem tarihsel hem felsefi olarak yorumlamasıdır. Bu noktada dikkat çeken husus felsefe tarihinin malzemesinin felsefi metinler olmasıdır. Felsefe tarihine konu olan filozofların metinleri ve bu metinler üzerine yazılmış felsefe tarihi kitapları bu alanın en temel malzemeleridir. Okuduğumuz tüm eserler için geçerli olan bir şey felsefe kitapları ve felsefe tarihi kitapları için de geçerlidir. Her ikisi de felsefi olan bu metinleri okumak bir konuşmaya katılmaya benzer. Kendi başına sessiz bir söylem olan metni, okuma aracılığıyla duymamız gerekir (Morgan, 1987). Buradaki anlamının çok katmanlı olacağı aşikardır; yazarın kastı, muhtelif felsefe tarihçilerinin metinden anladıkları ve felsefe tarihi okuyucularının katılımıyla Felsefe Tarihi yoğun bir anlamlandırma gayretinin sahnesidir. Böyle karmaşık bir çabanın tarihine dair bir aktarımda bulunmak isteyen herkesin belli sınırlandırmalar yapması gerekmektedir. Bizim için bu sınır elinizdeki kitabın amacıyla belirlemektedir: Felsefe Tarihini İlahiyat Fakültelerinin bir bölümü olarak tanıtmak. Bu minvalde Felsefe Tarihinin üniversitelerde müstakil bir ders olarak okutulması ve Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri müfredatında yer alması süreçlerine değineceğiz.

1. Felsefe Tarihi Anabilim Dalının Tarihi

Felsefe kendi tarihinden ayrı düşünülemez bir uğraş alanıdır. Üniversitelerde okutulan temel bilimlerde yahut teknik ve pratik alanlarda kendi tarihiyle ilgilenmek, o sahanın var oluşunun önkoşulu değildir. Matematiğin serüvenini bilmeden bu alanda ihtisas sahibi olabilir, tıp tarihini bilmeden de doktorluk mesleğini icra edebilirsiniz. Elbette bu alanlarda tarih bilgisine sahip olmak, alanla iştigal eden kişinin çalışma sahasında derinlik kazanmasına sebep olur, onu çok farklı açılardan besler, yetkinleştirir. Haddizatında pozitif bilimler ve bunların uygulama sahaları olan tıp ve mühendislik gibi alanlarda, tüm bu ilimlerin uygulama sahasındaki pratiklerini belirleyecek üst bir çerçeveye, yani teorik olarak yaslandıkları temel ilkelerin tespitine ihtiyacı vardır. Bu tespit konusunda adı geçen ampirik bilim dallarının da felsefeyle sıkı bağlantıları mevcuttur. Böylece tüm bilimlerin felsefe ve onun tarihiyle, bilhassa bilim dalının tarihi ve teorisi bakımından ilişkisine işaret edilebilir. Ancak bu konudaki bilgi, alanın paradigmasının

kurucu isimlerinde mevcutken, alanda çalışma yapmanın hatta uzmanlaşmanın dahi ön koşulu değildir.

Felsefe ise, yirminci yüzyılın başlarında, mantıksal pozitivizmi savunanlarca bir süre aksi iddia edilmiş olsa bile, kendi tarihinden bağımsız icra edilmesi mümkün olmayan bir uğraştır. Lisans eğitiminin pek çok sahasında rastlamadığımız bu hususiyetiyle Felsefe, tarihiyle en fazla ve en organik bağa sahip olan ilimlerden biridir. Çünkü Felsefe, tarihiyle durmaksızın yüzleşen, ona eklenen, onu anlamaya ve anlamlandırmaya çalışarak ya da eleştirerek var olan bir etkinlik biçimidir. Bu açıdan okumakta olduğunuz bu tarih başlığını, Felsefe Tarihinin tarihçesine dair bir metin olarak tasarlasaydık, bu etkinliğin ilk yetkin yazılı formlarını veren isimlere kadar geriye gitmemiz gerekebilirdi. Mesela Aristoteles'in *Metafizik* eserinde özellikle doğa filozoflarının görüşlerine dair eleştirel aktarımı Felsefe Tarihinin ilk örnekleri arasında gösterilebilirdi. Tarih boyunca Felsefe Tarihi adına yapılmış çalışmaları kapsayacak böyle geniş kapsamlı bir tetkik, genel anlamda bölüm tanıtımı maksadıyla yazılan bu başlığın hedeflediği izah alanını fersah fersah aşmamızı gerektirir. Bu sebeple girişte de ifade ettiğimiz gibi burada Felsefe Tarihinin başlangıcı ve ilk örneklerine dair uzun bir anlatıma girişmeyeceğiz.

Felsefe Tarihi bölümünün genel tarihine dair şu kadarını söylemekle yetinelim, üniversitelerde ders olarak okutulmasından önce Felsefe Tarihi alanında verilen eserlerde ciddi bir dönüşüm yaşandı. Felsefe Tarihi yazını bilhassa on yedinci yüzyılın ikinci ve on sekizinci yüzyılın ilk yarısında bugünkü icra ediliş biçiminin ilk örneklerini vermeye başladı. Bu zaman diliminde felsefe tarihi literatürü yavaş yavaş filozofların görüşlerinin betimleyici bir anlatımı olmaktan çıkmış hem felsefi yaklaşım gücü hem de bakış açısı anlamında yol kat edilmişti. Bu dönüşümün ilk örnekleri olarak Christoph Meiners, Johann Gottlieb Buhle ve Eduard Zeller gibi düşünürlerin çalışmalarına işaret edilebilir (Hasan Atsız, 2018, 127). Felsefe Tarihi eserlerinin tarihine eğilen ünlü çalışma *Storia delle storie generali della filosofia*'nın² İngilizce baskısına önsözde bu değişikliğe işaret edilirken, alanın eski filolojik ve malumat yüklü halinden çıkıp bugünkü felsefi ve eleştirel kisvesine bu zaman diliminde kavuştuğu belirtilir (Santinello - Piaia, 2011, v). Bu dönemde meydana gelen dönüşümü, zaman içerisinde akademik anlamda Felsefe Tarihiyle iştigal etmemizin gerekçelerinin de yöntemlerinin de değişmesine bağlayabiliriz. Yöntem hususunu aşağıda biraz daha detaylı ele alacağız. Gerekçeleri ise oldukça geniş bir başlık altında toplasaydık Modern insanı Antik ve Orta çağların insanından ayırt eden yapısal dönüşümlerle ilişkilendirebilirdik ki bu süreçte neyi “felsefe olarak kabul ettiğimiz” de bir hayli değişikliğe uğramıştır.

Felsefe tarihinin tarihçesi genel başlığı altında pek çok metodolojik ve içeriksel dönüşüme ve bunlara ön ayak olmuş şahsiyetlere işaret edilebilir. Ancak Felsefe Tarihi ile iştigal etme biçimlerine yön vermiş bir kişiyi, günümüzde icra edilen haliyle Felsefe Tarihi dersleri açısından kurucu bir figür olarak zikredebiliriz: Hegel; Jena, Heidelberg ve Berlin'de uzun yıllar Felsefe Tarihi dersleri vermişti ve felsefe yapmayı felsefe tarihi ile ilgilenmekle yakinen ilişkili görüyordu. Hegel'den önce, üniversitelerin ne ilahiyat ne de Felsefe eğitimi verilen kısımlarında Felsefe Tarihi derslerinin verilmesi şimdilerde kabul edildiği gibi “işin tabiatının gereği” kabul edilmekteydi (Karin de Boer, 2017, 625). Elbette mantık, ontoloji, hatta o dönemlerde icra edildiği şekliyle pozitif bilimler gibi felsefe içerikli dersler pek çok

² Türkçeye ismini *Genel Felsefe Tarihlerinin Tarihi* şeklinde tercüme edebileceğimiz bu eser İngilizceye *Models of the History of Philosophy, Felsefe Tarihinin Modelleri* adıyla kazandırılmıştır.

fakültenin müfredatının temel parçasıydı ama 18. yüzyıldan önce Felsefe Tarihi dersi, üniversite müfredatının vazgeçilmez bir unsuru olarak görülmemiştir. Hegel'e göre ise felsefe tarihi kendi başına incelenmeyi hak ediyordu çünkü o hakikatin, düşüncenin ete kemiğe bürünerek kendini açığa vurma biçimlerinin sahnesi olarak felsefenin öz yapıcısıydı.

Yukarıdaki gibi okunduğunda felsefe tarihi ancak dolaylı bir biçimde filozofların tarihi olarak görülebilir. Esasında yukarıda da ifade ettiğimiz gibi öncelikli olan filozoflardan ziyade onlara ait yazılı metinler ve bu metinlerin bizim hakikat arayışımızdaki katkılarıdır (Morgan, 1987, 719, 726-7). Hegel de felsefe tarihini filozofların muhtelif konulardaki kanaatlerinin toplanmasına indirgemiyor hatta onu hakikatin keşfine götürmesi bakımından değerli görüyordu çünkü ona göre felsefe tarihinde yer verilen fikirler, zorunlu ve nesnel doğruluğa sahip olanlardı. Onun perspektifinden felsefe tarihi için doğru olan şu ya da bu felsefe, mesela akılcılık ya da ampirizm yahut da Descartes'ın ya da Locke'un felsefelerinden biri değildir. Hegel daha bütüncül bir biçimde felsefe tarihindeki yaklaşımları, felsefenin hakikatine dahil olmaları cihetiyle ele almayı teklif eder (Kenneth L. Schmitz, 1988, 252-3). Felsefe yok olmayacak, ezeli hakikatleri içerir ve felsefe tarihinde yapılan da bu mutlak hakikate katkıda bulunan fikirlerin serencamını incelemektedir. Bu minvalde felsefe ancak felsefe tarihçisinin onu oluşturan fikirler bütününe belli bir perspektife koyarak tanıtmalarıyla ele alınabilir (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 2016, 116).

Hegel, felsefe tarihi üzerine kendinden sonraki pek çok filozofu bir biçimde etkileyecek çarpıcı tespitlere sahiptir. Takipçisi kimi düşünürlerce, diyalektik yöntem ve idealizm sayesinde tarih içerisinde kendini serimleyen hakikatin tezahürlerini anlayabilme gücü vermesi sebebiyle övülse, kimi filozofları ise fazla spekülâtif yazınıyla bezdirse ve bu sebeple çokça eleştirilse de gerek onun tespitleri gerek Felsefe Tarihinin nasıl ve neden icra edilmesi gerektiğine dair ortaya atılan teoriler detaylı bir biçimde ele alınmayı hak eder. Biz şu kadarını ifade ederek bu bölümü bitirelim, 18-19. Yüzyıllardan itibaren felsefe tarihi metinleri daha eleştirel ve felsefi bir yapı kazanmış, alana hasredilmiş dersler üniversite müfredatlarına girmeye başlamıştır.

1.1. Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde Felsefe Tarihi Derslerinin Tarihine Hızlı Bir Bakış

Bu başlık altında merceğimizi biraz daha dar bir noktaya tutacak ve Felsefe Tarihi derslerinin Türkiye'de bulunan ilahiyat fakültelerindeki tarihçesine değineceğiz. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Felsefe varlığını büyük oranda tarihine borçludur, bu sebeple geleneği olmadan geleceğinden bahsedilmesi güçtür. Bu noktada Türkiye tecrübesinde Felsefenin bugününe ve geleceğine dair haklı kaygılar gelenekten kopuş olarak da yorumlanabilecek Türk modernleşmesiyle başlamaktadır. İlk bakışta, öğretimin geleneksel kurumlardan üniversite gibi modern kurumlara devri ve modern devlet olma yolunda yapılan icraatlar sırasında ve sonrasında ilmî geleneğimize erişim noktasında ciddi kesintilerin meydana geldiği görülmektedir. Bu mesele felsefe ve tarihinin ülkemiz yüksek öğretim kurumlarındaki tarihçesiyle olduğu kadar genel olarak Felsefe grubu derslerinin ve özelde Felsefe Tarihi derslerinin ilahiyat Fakülteleri müfredatındaki yeri tartışmalarıyla da irtibatlıdır. Bu sebeple bu başlığın devamında biraz daha detaylı ele almak üzere bir kenara bırakıp burada Felsefe Tarihi derslerinin ilahiyat Fakültelerindeki tarihçesine geçeceğiz.

Türkiye'nin modernleşmesi yolunda atılan adımlar Osmanlı'nın son döneminde, 18-19. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır ve Cumhuriyet bu projeyi kendi idealleri çerçevesinde sürdürmeye çalışmıştır. Eğitim reformları bu adımların en önemlilerindedir. Bu reformlar esnasında felsefenin yüksek eğitim kurumlarındaki yeri de yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Eğitim reformları Osmanlı döneminde başlamış Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Çağa ayak uydurma telaşıyla yapılan eğitim reformları esnasında gerek devlet erkanının gerek entelektüellerin felsefeye yer açmaya çalıştıkları aşikardır. Osmanlı İmparatorluğunda Batılı anlamda yüksek eğitim veren bir kurum tesis etme düşüncesinin ortaya atıldığı 1846 yılından itibaren bu kurumun içerisinde felsefe eğitiminin önemli bir yer edineceği fikri vardır. 12 Ocak 1863 yılında fiilen açılan Darülfünûn'un ders programına bakıldığında “İlm-i Hikmet” (Felsefe İlimi), “Mantık”, “Hikmet-i Tarih” (Tarih Felsefesi), “Tarih-i Felsefe” (Felsefe Tarihi) gibi derslerin programda yer aldığı görülmektedir (Mehmet Vural, 2018, 33). 1863 ve 1869 yıllarında açılıp kısa süreler içerisinde kapanan Darülfünûn, 1900 yılında, Darülfünûn-ı Şahane ismiyle biraz daha uzun ömürlü olacak biçimde yeniden kurulmuştur. Bu kurum kendisinden önceki yüksek öğrenim kurumlarının bilgi birikimi üzerine bina edilmiştir ve İhsanoğlu'nun tabiriyle “elli beş yıllık tecrübelerin ışığında, artık yerleşmiş bir hukuk mektebinin de bulunduğu birkaç fakülteden oluşan ve bugünkü Türk üniversitesinin temelini oluşturan” bir kurum olarak teşekkül etmiştir (Ekmeleddin İhsanoğlu, 30 Ağustos 2023).

Ders programlarına baktığımızda Türk üniversite sisteminin ilk kurumu olması hasebiyle kendisinden sonra açılacak tüm diğer kurumlara örnek teşkil edecek Darülfünun-ı Şahane'nin, Edebiyat ve Hikmet ve bugünkü İlahiyat fakültelerine tekabül edecek Ulûm-i Âliye-i Diniyye fakültelerinde Felsefe derslerinin okutulduğunu görüyoruz. Bu bakımdan İlahiyat fakültelerindeki müfredatın Felsefe dersleri açısından sahip olduğu çeşitliliğin bu ilk örnekte de büyük oranda mevcut olduğu ifade edilebilir. Felsefe Tarihi, Ahlâk, İslâm Felsefesi ve Din Felsefesi dersleri ders programlarında yer almaktaydı (Mehmet Vural, 2018, 35). 1908'de kurum, Dârülfünun-ı Osmânî adını almış, aynı yıl çıkan Islah-ı Medâris Nizamnamiyesi gereği Medresetü'l-Vaizîn isimli dinî ihtisasa yönelik bir medrese kurulmuştur. Bu dönemde İlahiyat eğitimi veren kurumlara yer arayışının devam ettiği göze çarpmaktadır. Dini eğitimin mecrası, Batı üniversitelerine benzer yapılanmalara kavuşturulmaya çalışılan Darülfünun ile kadim eğitimi temsil eden medrese arasında gidip gelmektedir. 1915 üniversite reformları bu salınımaya yeni bir ivme kazandırmıştır. 1917 yılında, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin devamı olarak Süleymaniye Medresesi yanına kurulan Medrese-i Mütahassisîn'in onun görevini ifa edeceği kanaatiyle Dârülfünun'a bağlı Ulûm-i Şeriyye şubesi kapatılmıştır. Bu konum değişikliğine rağmen Felsefe derslerinin okutulmaya devam ettiği görülmektedir. Bugünkü İlahiyat Fakülteleri anabilim dalları yapılanmasına benzer bir şekilde üç parçalı bir yapıya bürünen bu yeni teşkilatın Hikmet ve Kelam bölümünde İslâm Felsefesi, Tasavvuf, Hikmet-i İlahiyye, Mantık, Felsefe ve Ahlâk, Umumî Felsefe Tarihi gibi dersler verilirken, Fıkıh Bölümü altında da Felsefe Tarihi derslerinin yer aldığının altını çizmek gerekir (Mehmet Vural, 2018, 46).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinden tüm eğitim kurumları etkilenmiş ve öğrencilerin büyük kısmı cepheye gittiği için eğitim kesintiye uğramıştır. Medrese-i Mütahassisîn de savaşın hayatın her alanında etkisini hissettiren kıyıcılığın nasibini almış, hatta yapılan yenilikler bile uygulamada kalmamış, neredeyse eski medrese sistemine

dönülmüştür (Mübahat Kütükoğlu, 25 Eylül 2023). Savaş yıllarının ardından, Cumhuriyet döneminde 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Ulûm-i Şer'iyeye şubesi İlahiyat adıyla yeniden üniversite bünyesine katılmıştır. 1924'te eğitime yine Felsefe Tarihi, İslam Felsefesi, İçtimaiyat (Sosyoloji), Ahlâk ve Ruhîyât (Psikoloji) gibi pek çok Felsefe dersi ile başlayan İlahiyat bölümü (Mehmet Vural, 2018, 52) yeniden 1933'teki üniversite reformuyla kapatılmıştır. Yerine Edebiyat Fakültesine bağlanan İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuş, bölümün hocalarının kadroları buraya aktarılmıştır. Üç sene sonra bu enstitü de öğrenci yokluğu bahane edilerek ilga edilmiştir (Münir Koştaş, 1989, 7).

1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesinin yeniden açılmasına karar verilmiştir. Dönemin rektörü Hikmet Birand, İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmakta olan Mükrimin Halil Yinanç ve Hilmi Ziya Ülken'le görüşerek kurucu heyette yer almalarını istemiştir (Hilmi Ziya Ülken, 1973, 219). Bugünkü İlahiyat Fakültelerinin ilki olan fakültenin ders programında Felsefe ve Mantık, İslam Felsefesi Tarihi gibi felsefe derslerinin ilk yıldan itibaren yer aldığı, zaman içerisinde bunlara İlkçağ ve Yeniçağ Felsefesi Tarihi gibi derslerin de eklendiği görülmektedir (Münir Koştaş, 1989, 13). Ankara İlahiyat Fakültesini takiben kurulan ilk İlahiyat fakültelerinin ve ilki 1959 yılında İstanbul'da kurulan ve 1982'de İlahiyat fakültelerine dönüştürülen Yüksek İslam Enstitülerinin programlarında ders sayı ve süreleri değişmekle birlikte Felsefe dersleri okutulmuştur (Mustafa Öcal, 2013).

Bu başlık altında, girişte dile getirdiğimiz sorulara cevaben Felsefe Tarihi derslerinin İlahiyat Fakültelerinde okutulmasının meşruiyeti üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Bu cevapların Türkiye'de felsefe eğitiminin tarihçesiyle ilgisi olduğu aşikardır. Bu sebeple bu alt başlığı açmayı ehemmiyetli görüyoruz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkiye'nin modernleşme tarihi, düşünce geleneğimizden kopuşun tarihi olarak da görülmektedir. Özelde Felsefe Tarihi genelde Felsefe ve Din Bilimleri anabilim dalı altında okutulan diğer derslerin İlahiyat fakültelerindeki yeri meselesi de bu kopuşun getirdiği sorunlar ve bağlantının yeniden bir türlü sahih bir şekilde kurulamamasıyla ilişkilidir. Bu noktada bizce temel sorun ister Batı ister Doğu menşeli olsun tek bir felsefi geleneği yegâne hakikat yolu olarak kabul etmek, insanlığın düşünce mirasını birbirine etki etmeyen hatta birbirini dışlayan atomik geleneklerin yekunu olarak görmektir.

Türkiye özelinde cevaplarını bulmaya çalıştığımız sorular bizi iki farklı tavra dikkat çekmeye sevk etmektedir. Bunlardan biri felsefeyi Batı felsefesinden ibaret gören ve "bizde felsefe yok" diyen, dolayısıyla felsefe yapmak deyince zorunlu olarak Kıta Avrupası ya da Anglo-Sakson geleneğin içinde yer alan ekollerden bir ya da birkaçında kendine mesken arayan yaklaşım tarafından dile getirilmektedir. Bir diğeri ise bizim düşünce geleneğimiz, iştiğal etmemiz gereken yegâne felsefi etkinlik alanıdır diye düşünmektedir. Savunucuları, Batı felsefesinin, bu toprakların insanının sorunlarına çözüm getiremeyeceğini kabul eder. Her iki iddia da "başka felsefeleri" dışlamakta, ilki felsefenin evrenselliğini belli bir yerellekle, yani Batı düşüncesiyle sınırlarken diğeri kendi yerelliğinde biricik varlık alanını görmektedir. Kanaatimizce her ikisi de son derece hatalı olan bu görüşlerin ortaya çıkışı da yukarıda ele aldığımız tarihin ve o tarihi meydana çıkaran çok çeşitli sebeplerin analizine muhtaçtır. Tekraren bu tip analizleri uzun uzadıya yapabilecek imkanımızın olmadığını ifade ederek bu yükümlülüğten kendimizi kurtarmak en uygun yol gibi görünmektedir. Yine de hâlâ tanıklık olması açısından ve okuyucunun hem kastımızı hem de bugün gündemden

düşmeyen meşruiyet sorusunun kökenini anlamasına da hizmet etmesi ümidiyle burayı biraz daha açacağız.

İlk tavrın kökleri, Batı karşısında kendi medeniyetini yetersiz gören ve tarih boyunca da yetersiz olduğumuzu iddia eden yenik tutumdur. Bunun kaynağı tahmin edilebileceği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa son iki yüzyılının mensuplarının Rönesans sonrası Modern dönemde her alanda büyük atılımlar yapan Avrupalı tarafından hem siyasi-askeri-ekonomik hem de teknolojik ve entelektüel manada geride kalmasının belirginleştiği zamanlara kadar geri götürülebilir. Burada kendini yenik gören, mağlubiyeti acımasız bir şekilde yüzüne vurulan yani özgüveni hem içinde bulunduğu şartlar hem de öteki tarafından yıkılmış bir "biz" bilinci söz konusudur. Bu bilinç kimi zaman geride kalanın - kendisinin- ancak ileri olana kültürel teslimiyetiyle yetişme sorununa bir çözüm üretebileceğini düşünmüştür. Bunun neticesinde eğitim alanında yapılan reformlar sırasında geleneksel olanı temsil eden kadroların dışarıda bırakıldığı, bazı derslerin müfredattan çıkarıldığı olmuştur.

Bu durumun konumuzla ilişkili en bariz örneklerinden biri, 1933 Üniversite Reformu sonrası İstanbul Üniversitesi'nde yaşananlardır. Reform neticesinde İlahiyat Fakültesi kapatılmış, Felsefe bölümünün Osmanlı tedrisatından geçmiş ve klasik ilim geleneğini gelecek nesillere aktarabilecek hocalarının çoğu kadro dışı bırakılmıştır. Bu dönemde Felsefe bölümü başkanlığına getirilen Reichenbach, sadece İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Babanzâde Ahmed Naim gibi öğretim üyelerini tasfiye etmekle yetinmemiş felsefi görüşü olan pozitivistin ders programına yansımaları da sağlamıştır. Onun düşüncesine göre metafizik ve rasyonalist felsefe aşılması ve Felsefe bölümlerinde eskiye dair bu safsataların yeri yoktur. Felsefe Tarihini bu bağlamda felsefe açısından ehemmiyetli bulmayan Reichenbach'a göre felsefeciler, felsefenin tarihinden pek bir şey öğrenemezler (Mehmet Vural, 2018, 64, 85). Reichenbach'ın tutumunu daha sonra İstanbul Üniversitesi dışında kurulan felsefe bölümlerinin kadrolarında yer alan talebelere de benimsemiş, bu yaklaşım pek çok öğrencinin ilmi gelenekle irtibat kurabileceği donanımdan yoksun olmasına, ondan bihaber kalmasına ve hatta onu hakir görmesine sebep olmuştur. Benzer bir akademik ortamı Boğaziçi Üniversitesi Felsefe bölümü öğrencisiyken yaşayan Zeynep Direk şunları ifade etmektedir:

Dikkat çekici bir biçimde şöyle bir atmosfer vardı bölümümüzde: "Felsefe, analitik felsefeden, Anglo-Sakson geleneği içindeki argümantatif düşünceden ibarettir. Felsefe ile edebiyat arasında kesin bir ayırım yapmak gereklidir ve günümüzde felsefe adına ortada dolaşan bir sürü eser de aslında felsefi değildir, olsa olsa etkileyici birtakım edebiyat girişimleridir. Felsefe tarihi geçmişin müzesidir, eleştirilmiş, yanlış olduğu gösterilmiş, aşılmış ve geride bırakılmıştır, dolayısıyla onda yeni ve bugün bize anlamlı bir şey söyleyebilecek bir öğreti bulamayız. Türk felsefesi diye bir şey de yoktur ve hiç olmamıştır. Muhtemeldir ki, Türkiye'de felsefeyi de ilk kez biz yapıyoruz. Yani bu coğrafyada mutlak başlangıç anında, bir tür milat noktasındayız. Ve gerçek muhataplarımız da Anglo-Sakson düşünce dünyasındadır (M. Cüneyt Kaya, 2015, 122).

Direk'in tecrübesinde hem Batı menşeli iki felsefi yaklaşımdan biri diğerinden üstün görülmekte hem de Türkiye'nin geleneksel düşünce mirası toptan reddedilmektedir. Anglo-Sakson gelenek "hakiki felsefe" olarak kabul edilip evrenselleştirilmeye çalışılmakta bunun dışında kalan Kıta Avrupası geleneği de diğer tüm felsefi gelenekler de yok sayılmaktadır.

Böylece farklı felsefe yapma biçimlerine ve felsefi düşüncenin içinde yeşerebileceği farklı düşünce havzalarına erişimin önu kesilmektedir.

Bunun tam karşıtı gibi görünüp esasında oldukça benzer olan diğere yaklaşımına geleneksel mirasın doğrudan temsilcisi sayılabilecek İslam Felsefesi, Kelam ve Tasavvuf gibi sahaları tüm diğere felsefi etkinliklerin üzerinde görmek ve öteki düşünce havzalarının ürünlerini yabancı, yararsız hatta zararlı olarak nitelendirmektir. İlahiyat Fakültelerinde Felsefe derslerinin okutulmasına karşı çıkan böyle bir yaklaşım da hem hoşgörü hem de farklı geleneklerden istifade etmek noktasında yukarıda anlatılandan daha avantajlı değildir. Felsefe Tarihi gibi öğrencinin düşünce tarihinin en etkili simalarının fikirleriyle, onların yaşadıkları zamanın ruhuyla ve temel özellikleriyle, bu fikirlerin ve içlerinden çıktıkları dönemlerin günümüzde insanlığın bulunduğu konuma tesiriyle ilgili bilgi edinmesini amaçlayan bir dersin müfredattan çıkarılmasını istemek, onun kendi düşünce mirasını doğru anlama becerisine katkı sağlamayacağı gibi herhangi bir fayda da sağlamayacaktır. Felsefe içinden çıktığı zaman ve coğrafyaya göre gerek metodoloji gerekse içerik bakımından farklılaşan pek çok geleneği bünyesinde barındırması itibarıyla parçalı bir yapı arz eder. Ancak tüm bu geleneklerin hakikatin peşinde olmaları bakımından bir evrenselliği hedefledikleri de aşıkardır. Bu noktada Felsefe Tarihi hakikat konusunda birbirine alternatif görüşler serdeden pek çok geleneğin tanınmasına, onların tarihsel bağlamları içerisinde analitik ve eleştirel olarak okunmasına ve bugünün gerek evrensel gerekse yerel sorunlarına sunabilecekleri cevapların tefrikine yol verebilir.

İsmail Kara, felsefe yapmaya kalkıştığımızda, Felsefe Tarihiyle özellikle kendi fikri mirasımızla dolaysız ve kesintisiz irtibata geçemediğimize, bunun için gereken araçlara, zihni donanımına, bilgiye, hatta hislere sahip olmadığımıza dikkat çekmekte, ancak bunun sadece yerel felsefi mirasa erişimle kaim olmadığını ifade etmektedir. “Bir entelektüel veya felsefi çabanın tesadüfi bilgidan farklılaştığı belki en önemli nokta bugünün ihtiyaçlarıyla, arayışlarıyla alakalı problemler üzerinden geriye doğru inkıtasız gidebilmesidir. Bu aynı zamanda bir insanın insanlık tecrübesinin içine doğru hareket etmesi ve yücelmesidir.” (M. Cüneyt Kaya, 2015) diyerek, felsefi geleneğimize erişmemize engel teşkil eden unsurların tespiti ve tedavisinin gereğine ifade eder. Ancak Kara, Batı düşüncesiyle irtibatlı olmanın gereğini de vurgulamaktadır. Babanzâde gibi çalışmalarında hem gelenekle irtibatını sürdürme hem de Batı düşünce mirasını anlama gayretinde olan bir felsefecimizi örnek göstermektedir. Batı düşüncesinin dünyayı tesiri altına aldığı bir dönemde yaşamış olan Cumhuriyetin ilk düşünürleri, sadece İslam felsefesini ihya etmeye çalışmamış, bu felsefeden elde ettikleri araçlarla Batı düşüncesiyle de irtibat kurma, onu yerelleştirme gayreti içerisinde olmuşlardır (M. Cüneyt Kaya, 2015, 23-24). Felsefe Tarihiyle irtibatımızı sadece belli bir gelenek üzerinden kurma gayreti günümüzün problemlerine çözüm bulmak konusunda eksik kalacaktır. Kara, Türkiye özelinde felsefe yapmayı, eğer bu etkinlik günümüze ışık tutabilecekse İslam düşünce geleneğiyle sınırlandırmanın imkansızlığını şöyle ifade etmektedir:

Mesela Türkiye'nin bugünkü problemleri üzerinde düşünmek ve felsefe yapmak sadece İslam felsefesiyle olacak bir şey de değil. Bugün için Batı felsefesi ve düşüncesi, seviyesi her ne olursa olsun Türkiye'de felsefe yapacak kişinin ayrılmaz bir parçasıdır artık. Çünkü felsefe ile uğraşan, uğraşmaya niyetlenen bir Türkün, -istediği kadar muhafazakâr, milliyetçi, İslamcı olsun- kafasını çalıştıran felsefi kavramlar dünyası Batıdır. Bunu sadece

olumsuz bir problem olarak da söylemiyorum. Bugün biz, içinde bulunduğumuz problemler üzerinde yoğunlaşırken Batı felsefesini yabancı ve bizim dışımızda olan bir felsefe olarak göremeyiz (M. Cüneyt Kaya, 2015, 25)

Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde başta yaşamın anlamı, insan eylemlerinin ahlakiliği ve insani sorunların çözümü olmak üzere herkesi ilgilendiren meselelere eğilmek isteyen bir düşünür, kendi yerelliğini de Batı düşüncesini de hesaba katmalıdır. Türk modernleşmesi ve Türkiye'deki Varoluşçuluk akımı üzerine yaptığı çalışmalar esnasında ortaya çıkan tespitini paylaşan Direk de benzer bir düşüncüyü ifade etmektedir. Batılı bir düşünce biçimi olan Varoluşçuluk akımının takipçileri, onu benimserken akımın ne Almanya'daki ne de Fransa'daki takipçilerini taklit etmiş, kendi düşünsel zeminlerine yaslanarak, kendi sorunlarına cevap için ona başvurmuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu farklı tarihsel, toplumsal ve siyasal bağlamlarda akımın takipçilerinin Varoluşçuluğu anlama, anlamlandırma ve kullanma biçimleri farklılaşmıştır (M. Cüneyt Kaya, 2015, 127) Bu durum Mustafa Şekip Tunç ve Babanzâde gibi Cumhuriyet'in ilk düşünürleri için geçerli olduğu kadar bizler için de geçerlidir. Felsefi birikim evrenseldir, bizler onu kendi yerelliğimizin imkanları içerisinde anlar, anlamlandırır ve sorunlarımıza cevap bulmak için kullanırız. Kişisel tecrübede evrensel olana atıf yaparak meselelerimizin katmanlarını analiz edebilir, sadece kendimize değil başkalarına da yarar sağlayabilecek bir düşüncüyü bu şekilde ortaya koyabiliriz. Öyleyse felsefe ve tarihiyle ilgilenmenin sunduğu bu imkanları nazarı dikkate alarak, ilahiyat gibi beşerî etkinliklerin tümüne dair iddia sahibi olan bir alanda, Felsefe Tarihi gibi bu iddialara temel, ilke ve çerçeve kazandırabilecek derslerin okutulması hem faydalı hem de elzemdir diyebiliriz.

2. Yöntem Problemi: Felsefe Tarihini Nasıl İcra Ederiz?

Tarihçe kısmında, felsefe tarihi literatürünün 17-18. yüzyıllarda bugünkü eleştirel okumaya kavuştuğundan ve bu dönüşümün Felsefe Tarihinin kendisini felsefi bir etkinliğe çevirdiğinden bahsetmiştik. Bu milattan sonra kaleme alınmış, mesela Émile Bréhier'nin *Histoire de la Philosophie* gibi belli başlı örneklerini ele aldığımızda Felsefe Tarihinde benimsenen temel yöntemin felsefi eserleri tahlilî ve rasyonel bir yapı sökümle okuma ve anlamlandırma olduğunu ifade edebiliriz. Felsefenin tarihini ilkçağ, Orta Çağ, Modern Felsefe gibi belli dönemlere ayırarak ele alan bu çalışmalarda, onun en etkili isimlerinin, felsefenin temel disiplinleri bağlamında ortaya koyduğu görüşleri izah edilir ve bu görüşlerin hem kendi dönemleri içerisinde hem de kendisinden sonraki filozofların felsefelerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu gösterilir.

Bu klasik yöntem günümüzde farklı açılardan irdelenmekte ve alternatif yöntem arayışları dile getirilmektedir. Felsefi eserlerin tarihsel bağlamlarına göre konumlandırılmaları, okuyucunun perspektifini merkeze alan hermenötik yaklaşımların geçerlilik ve güvenilirliği, Felsefe Tarihi eserlerinin belli coğrafya ve belli konular ekseninde ele alınması, belli dönem, medeniyet ve grupların temsiliyeti gibi pek çok mesele alanın yöntemi konusunda yeni arayışlara sebep olmuştur. Mesela Felsefe Tarihinin, felsefi olmaktan ziyade tarihin konusu olup olmadığı tartışılmakta, bunun yanı sıra, bir üst başlıkta ele aldığımız evrensellik meselesiyle ilişkili olan Felsefe Tarihinin yeterince kapsayıcı olmadığı ve esasında Batı felsefesinin tarihi olarak da anlaşılabilir bu alanın, diğer felsefi gelenekleri görmezden geldiği eleştirileri de sıklıkla gündeme getirilmektedir. Felsefe

Tarihinin felsefe yapmak için zorunlu olduğu kabul edilse bile Felsefe Tarihi yazınının mevcut durumu bu kadar tenkit edilirken alanın metodolojisi üzerinde de ciddi tartışmaların yapıldığını tahmin edebilirsiniz.

Mevcut tartışmalara girmeksizin, Felsefe Tarihi çalışmalarını anlamlı kılan bir yöntemin içermesi gereken asgari öğelere değinmek istiyoruz. Bunun için Normore'un teklifine bakabiliriz. Felsefe Tarihinde hem tarihsel hem felsefi değeri olan metinlerin yorumlanması ve aktarımı söz konusuysen pek çok değişkeni hesaba katmak elbette gereklidir ancak bu değişkenlerin tamamının hesaba katılabilmesi insan gücünün ötesindedir. Yunancadan Arapçaya, Sanskritçeden Çinceye, Fransızcadan Almancaya pek çok dili bilen, Çağdaş Felsefenin pek çok alanına hakim, sağlam bir matematik bilgisi olan, farklı literatürlere hakim biri olsa olsa süper güçleri olan biridir (Normore, 2016, 45). Bunun gerçekleştirilebilir bir ideal olmadığı açıktır, öyleyse Felsefe Tarihini anlamlı bir etkinlik olarak sürdürülebilmek için nasıl bir yol izlenmelidir? Değişkenlerin çeşitliliğine bakıldığında bunun elbette net bir formülü olmadığı açıktır. Ancak şu unsurlar vazgeçilmez görünmektedir: Felsefe Tarihi alanında yapılan bir çalışma öncelikle uzmanlaşma gerektirir, ele alınan filozofun metinlerini ve onun tarihsel bağlamdaki yerini anlayacak araçların kazanılması şarttır. Bu araçlar, metnin temel tezlerini doğru bir biçimde belirlemeyi, bunları başka metinlerle ilişkilendirmeyi ve okuyucuya aktarmayı ve tüm bu işleri belli bir zaman ve coğrafyanın bağlamına oturarak yapmayı mümkün kılar. Böylece bu metinleri “kendimiz için yorumlama” becerisini de edinmiş oluruz. Felsefe metnini kendi ihtiyaçları doğrultusunda yorumlama becerisinin işin tarihsel boyutunu tamamen gölgelememesi içinse Normore'un ifadesiyle bir tür antropoloji yapmak ve metnin kendi kültürel ve tabii vasatını sürekli göz önünde bulundurmaktır gerekir. Bunun için bu vasatı yeniden kurmamızı sağlayacak kanıtları bir arada tutmamız yani ilişkili tüm yazını mümkün olduğunca irdelememiz ve birbiriyle alakalandırmamız lazımdır (Normore, 2016, 46). Tüm bu çabanın içerisinde ele aldığımız metinler genellikle başka zorluklara da yol açar. Metindeki bazı kavramlar yeterince netleştirilmemiştir ya da farklı anlamlara gelecek biçimde kullanılmaktadır, içlerinde birbiriyle çelişen öncüller veya argümanlar bulunmaktadır, hülasa metinde tutarsızlık tespit etmenize sebep olan bazı güçlüklerle karşılaşsınız. Bu noktadaysa hem tarihin hem felsefenin tüm imkanlarını kullanmaya çalışıp isabetli yoruma ulaşmak konusunda birbiriyle yarışan alternatifler üretmek kaçınılmaz görünmektedir (Richard Rorty, 1984, 74).

3. Felsefe Tarihinin Araştırma Konuları

Felsefe Tarihinin araştırma konuları Felsefenin araştırma konularından ayrı düşünülemez. Dolayısıyla Felsefeye konu olan her mesele Felsefe Tarihi çalışmalarına da konu olabilir dersek büyük ölçüde isabet etmiş oluruz ancak bu ifade biraz eksiktir. Konu seçimi bakımından bu nihai yargıyı dillendirdiğimizde felsefi etkinliğin tarihinden ayırt edilebilir bir yanı kalmayacaktır. Oysa Felsefe Tarihi bir tarih olması hasebiyle³ felsefecilerin

³ Bu görüşü savunan, yani Felsefe Tarihini günümüzden önce dile getirilmiş felsefi argümanların mantıksal analizinden ibaret gören, işin “tarihçilik” kısmıyla ilgilenmeyen analitik felsefe tarihçilerini bir kenara bırakacak olursak, felsefe çevrelerinde alanın tarihini “felsefi olmayan” bir uğraş olarak gören zannediyorum yoktur. Analitik felsefe tarihçileri içinse ifade ettiğimiz konu örtüşmesi tamı tamına geçerli olacaktır; onlar felsefenin mevzularını, bizden daha evvel bunları dile getirmiş olanların bu mevzulardaki mevzuillerini analiz ederek ele aldıklarından meselelerin tarihsel bağlamıyla ilgilenmezler. Zamandan bağımsız sadece felsefi

felsefî tavır alışlarını, kullandıkları ilke ve argümanları, kendi dönemlerinin tarihsel bağlamlarında sunar; bunlara dair analizini ve izahlarını tarihsel bağlamı ihmal etmeden referansta bulunarak verir (Watson, 2002, 525). Felsefe Tarihi felsefî argümanları hem tarihselliği içerisinde değerlendirmeye yani filozofu salt bugünün bakış açısıyla anlama ve yargılamanın sebep olabileceği, arka plan bilgisini yok sayma, anakronizme düşme gibi hataları ortadan kaldırarak mümkün olan en doğru anlamayı sağlamaya yarar hem de ele alınan argümanları bugüne getirmeyi amaç edinerek onları “bizim için faydalı” kılar. Felsefe Tarihi eserlerinde yazar genellikle bu iki amacı da göz önünde bulundurarak ve kendi ilgi ve gayesi doğrultusunda dönemleri, ele alacağı filozofları ve konu başlıklarını belirlemektedir. Mesela çoğu Felsefe Tarihi çalışması Antik Yunanla başlangıç yaparken yakın dönemlerde kaleme alınan eserlerin pek çoğu daha kapsayıcı olmayı hedeflemektedir. Hint, Çin, Pers, Mısır, Afrika gibi farklı medeniyet ve coğrafyaların felsefî etkinliğini göz ardı etmemeye çalışan eserlerin sayısı arttığı gibi sadece bu medeniyetlerin Felsefe Tarihine dair de hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur.⁴ Bunun yanında kimi Felsefe Tarihi çalışmaları belli bir döneme odaklanırken kimileri de Akılcılık gibi belli bir tema ekseninde kaleme alınır.

Alanda yazılmış iyi birkaç eser özelinde Felsefe Tarihinin konularına dair perspektif kazanabiliriz. Pek çok felsefe tarihçisi kronolojik olarak ilerlemeyi tercih etmektedir. Mesela Emile Bréhier'nin *Histoire de la Philosophie* ve F. C. Coplestone'un *A History of Philosophy* adlı eserleri bunun bilinen iyi örnekleridir. Fikir vermesi açısından yazarlar her iki eserde de Orta Çağ Hıristiyan düşüncesinin en etkili filozoflarından olan Thomas Aquinas'ın hayatına dair bilgiler verildikten sonra akıl ve iman ilişkisine dair düşüncelerine, epistemolojisine, Tanrı'nın varlığı lehine öne sürdüğü argümanlara ve filozofun Aristoteles yorumculuğuna değinmişlerdir. Coplestone, Aquinas'ın düşüncesinde ahlak ve siyaset felsefelerini de ayrıca ele almıştır. Bazı eserler ise felsefe tarihini tematik olarak incelerler. Mesela Anthony Kenny'nin *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi* böyle bir eserdir. Kenny, dört ciltlik eserin her bir cildinde önce ele alınan dönemde etkili olmuş filozofların hayatlarına ve dönemin tarihi, siyasal, toplumsal panoramasına dair bilgi verir. Ardından mantık, epistemoloji, fizik, metafizik ve ahlak gibi temel felsefi disiplinler bağlamında bu dönemde ortaya atılmış tezleri okuyucusuna karşılaştırmalı ve eleştirel bir şekilde sunar. Hem kronolojik hem de tematik anlatımda felsefe tarihinin önemli eserleri, eserin yazarının süzgecinden geçerek okuyucuya aktarılır. Şu hâlde ele aldığı konular bakımından felsefenin genelinden farklı olmayan Felsefe Tarihini, felsefeden ayırt eden en önemli unsur Felsefe Tarihçisinin metinle okuyucu arasındaki aracı-yorumlayıcı faaliyetidir diyebiliriz.

---

argümanların dile geldiği ifadelerle ve onların mantıksal analiziyle ilgilenen bu “tarihçiler” için özünde işin tarih kısmı önemsizdir.

⁴ Peter Adamson'ın *History of Philosophy Without Any Gaps* [Eksiksiz ya da boşlukları olmayan Felsefe Tarihi] projesi burada zikredilmeye değerdir. Adamson ilkinin 21 Aralık 2010'da yayımladığı yüzlerce podcastten oluşan serisiyle Felsefe Tarihini ihmal edilen coğrafyalarını, dönemlerini ve figürlerini de içeren bir Felsefe Tarihi çalışması yapmak gibi devasa bir projeye girişmiştir. Yayınlarından bir kısmı kitap olarak basılmıştır ve eser gün geçtikçe büyümeye, Adamson'un konuk aldığı uzmanlarla gelişmeye devam etmektedir. Sizler de bu konuşmaları dinleyebilir, transkriptlerine online olarak ulaşabilirsiniz (Bk. <https://historyofphilosophy.net> Erişim tarihi: 08.09.2023).

4. Felsefe Tarihi Alanının Kurucu İsimleri

Önceki başlıklarda sıklıkla vurgu yaptığımız gibi Felsefenin kendi tarihiyle olan kopmaz ilişkisi sebebiyle felsefi etkinliğin ilk örneklerinden itibaren felsefe tarihi olarak değerlendirilebilecek unsurlara rastlarız. Bu sebeple alanın kurucu isimlerini belirlemek oldukça güçtür. Ancak alanın tarihine dair açtığımız başlıkta ifade ettiğimiz üzere 17-18. yüzyıllarda Felsefe Tarihi bugünkü eleştirel yapısına kavuşmuş ve üniversitelerdeki yerini sağlamlaştırmaya başlamıştır ve bu noktada Hegel'in hatırı sayılır bir etkisi vardır. Ülkemizde ve dünya üniversitelerinde Felsefe Tarihi alanında müstakil bir lisans eğitimi yoktur bununla birlikte alan, üniversitelerin Felsefe bölümlerinin ve pek çok İlahiyat bölümünün hem lisans hem de lisansüstü programlarının vazgeçilmez bir parçasıdır ve bu bölümlerin kadrolarında çok sayıda felsefe tarihçisi bulunmakta, çok sayıda yüksek lisans ve doktora öğrencisi felsefe tarihi üzerine çalışmalar yapmakta, tezler yazmaktadır.

Türkiye özelinde Felsefe Tarihi kürsüsünün kurucu isimlerine odaklanacak olursak, 1908'de Darülfünûn-ı Osmanî'de Felsefe Tarihi derslerini veren ilk isim olarak Emrullah Efendi'yle karşılaşırız (Utku - Kaya, 2011, 24). İkinci Meşrutiyet döneminde maarif nazırlığı da yapmış olan Emrullah Efendi'nin teşvikleriyle Felsefe alanında okutulacak pek çok kaynak kitap telif edilmiştir (Mehmet Vural, 2018, 40). Emrullah Efendi'nin ardından Ahmed Midhat Darülfünûn'un hem Edebiyat hem İlahiyat fakültelerinde Felsefe Tarihi müderrisliği yapmıştır (Utku - Kaya, 2011, 24). Darülfünûn'da 1915'te Edebiyat Fakültesine bağlı olarak üç yıllık Felsefe Bölümünün kurulmasıyla felsefe dersleri ve çalışmaları daha sistematik bir şekilde icra edilmeye başlamış, bu dönemde Mehmet Ali Aynî de Felsefe Tarihi derslerine girmiştir (Utku - Kaya, 2011, 27). Yine yakın dönemlerde, 1918-19 eğitim yılında Mehmet Emin Erişirgil bu dersleri okutmuş hem Batı medeniyetinin felsefi temellerini anlamaya çalışmış hem de bu temelleri yerelleştirmek gayesinde olmuştur (Levent Bayraktar, 2009, 66). Erişirgil'in Felsefe Tarihi ders notları Descartes ve Kartezyenler, Leibniz ve Kant felsefeleri üzerine müstakil eserler olarak da yayımlanmıştır.

1925 yılındaki ilk eğitim reformu sonrasında İstanbul Darülfünûnu Felsefe bölümünde; Felsefe Tarihi, Ruhiyât ve İçtimaiyat olmak üzere üç kürsü bulunmaktaydı (Mehmet Vural, 2018, 53). 1933'teki ikinci eğitim reformu sonrasında İstanbul Üniversitesi adını alan bu kurum, ülkemizde açılan ilk Felsefe bölümü ve ona bağlı Felsefe Tarihi Anabilim dalını muhtevirdir. Kürsünün ilk Türk hocaları arasında Orhan Sadeddin, Halil Vehbi Eralp ve Macit Gökberk sayılabilir (Mehmet Vural, 2018, 59). O dönem Nazi Almanya'sından kaçıp Türkiye'ye gelen önemli felsefe tarihçileri de kürsünün ilk hocalarından olmuş, kürsü başkanlığı yapmış ve yeni Felsefe bölümlerinin kurulmasına ön ayak olacak isimleri yetiştirmişlerdir. Bunlar içerisinde Ernst von Aster, Walter Kranz ve Heinz Heimsoeth'u zikredebiliriz (Ayhan Bıçak, 2018, 24).

İlahiyat fakültelerinde de Felsefe Tarihi derslerinin tarihi, fakültelerin kuruluşuna kadar geri götürülebilir. 1949 yılında kurulan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde uygulanmaya başlanan ilk müfredattan itibaren Felsefe Tarihi dersleri okutulmuştur. Hilmi Ziya fakültenin kuruluşu sırasında rektör olan Hikmet Birand hakkındaki kısa yazısında Antik Felsefe Tarihi ve Modern Felsefe Tarihi derslerinin de "programda esaslı yer almasına" dikkat ettiklerini ifade etmiştir (Hilmi Ziya Ülken, 1973, 220). Kuruluşunda fakültede Felsefe Tarihi dersleri Felsefe ve Mantık kürsüsüne bağlı olarak okutulmuştur. Fakültede Felsefe Tarihi kürsüsü 1960-61 eğitim yılında kurulmuştur (Hasan Atsız, 2018, 131).

5. Felsefe Tarihi Alanında Lisansüstü Eğitim

Felsefe Tarihi alanına dair temel bilgilere, bu alanda eğitimin ülkemizdeki tarihçesinden yöntem ve amaçlarına pek çok hususa değindik. Bölümle ilgili verilen bilgiler, bu alanda nasıl daha çok bilgi sahibi olacağınızı merak etmenize, Felsefe Tarihi alanında kendi çalışmalarınızı yapmak, tarihi aracılığıyla felsefeyi icra etmek için şevk duymanıza yol açmış olabilir. Yahut da zaten alana merakınız ve Felsefe Tarihi sahasında ileri çalışmalar yürütme arzunuz sebebiyle bu satırları okuyor olabilirsiniz. Her halükârda bu ve devamındaki başlıklarda Felsefe Tarihi alanında ileri çalışmalar yapmayı hedefleyenler için faydalı bilgiler bulacaksınız. Ancak hatırlatmakta fayda var ki lisansüstü çalışmalara başvurabilmek için lisans mezuniyeti aldığımız bölüm ve mezuniyet notu, ALES sınavından istenen asgari puan ve puan türü ve bazı programlarda dil sınavından almanız beklenen asgari not gibi kimi koşulları sağlamanız beklenir. Bu koşullar eğitim almayı planladığınız kurumlar arasında farklılaştığı gibi aynı kurumda bir eğitim yılında istenen koşullar bir sonraki sene değiştirilebilir. Ayrıca lisansüstü öğrenci alımı sırasında yapılacak sınavların tarihleri, sınavların formatı yani yazılı ve/veya mülakat şeklinde mi yapılacağı, sınav mekânı gibi önemli mevzularda da kurumlar ve eğitim yılları arasında farklar olmaktadır. Bu sebeple lisansüstü eğitim için başvuru koşulları, sınav tarihleri, değerlendirme kriterleri gibi bilgileri en sıhhatli biçimde üniversitelerin lisansüstü eğitim veren ilgili enstitülerinin internet sayfalarından edinmelisiniz.

Fen-Edebiyat ya da İnsan ve Toplum Bilimleri fakültelerinin vazgeçilmez bir üyesi olan Felsefe Bölümlerinin ve elbette lisans eğitimi müfredatında Felsefe Tarihi derslerine yer veren İlahiyat programlarının çoğunun bağlı bulunduğu Sosyal Bilimler Enstitülerinde⁵, Felsefe Tarihi alanında yüksek lisans ve doktora eğitimi verilmektedir. Ekseriyetle bu enstitülerde Felsefe Tarihi müstakil bir anabilim dalı olarak karşımıza çıkmaz, Felsefe ya da Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dallarının altında yer alır. Çoğu üniversitede bu anabilim dallarının bünyesinde felsefe tarihine dair lisansüstü çalışma yürütmek mümkündür ve lisansüstü eğitim kapsamında felsefe tarihi çalışmak isteyenler için çok fazla alternatif vardır. Bu alternatifler ilgili bölümün öğretim elemanlarının bağlı bulunduğu fakülteye, öğretim elemanlarının çalışma sahaslarındaki çeşitliliğe, kurumun öğrenci portföyündeki değişimlere, farklı bölümlerin geçmişten getirdiği geleneklere ve felsefe yapma biçimlerinde benimsedikleri metotlara kadar pek çok değişkenle çeşitlenir. Böylece seçeneklerin çokluğu çok farklı kriterleri göz önünde bulundurarak size en uygun olan kurumu tercih etmenizi kolaylaştırır.

Lisansüstü eğitim hem yüksek lisans hem doktora düzeyinde ders ve tez dönemi olarak iki temel aşamaya ayrılmaktadır. Felsefe tarihi alanında da diğer alanlarda da lisansüstü çalışmalarınızı sürdürceğiniz kuruma karar verirken bu iki dönemi de göz önünde bulundurmanız yararınıza olacaktır. Ders dönemi programdan mezun olmanız için almanız

⁵ Genellikle üniversitede mevcut olan Edebiyat, İktisat, İşletme, İktisadi ve İdari Bilimler, Siyasal Bilgiler, Hukuk, İlahiyat, Dil ve Tarih-Coğrafya, Güzel Sanatlar, İletişim, Mesleki Yaygın Eğitim, Ticaret ve Turizm Eğitimi, Eğitim Bilimleri Fakülteleri ile Konservatuvarların bölümleri Sosyal Bilimler Enstitüleri bünyesinde lisansüstü eğitimlerini icra ederler. Az sayıda üniversitede özelde Felsefe ve Felsefe Tarihi daha genelde sosyal ve beşerî bilimler alanında yapılan lisansüstü çalışmalar farklı adlarla anılan enstitülerin bünyesinde yer alıyor olabilir. Mesela Felsefe alanında yüksek lisans ve doktora çalışmaları, Bilkent Üniversitesinde Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İbn Haldun Üniversitesinde Lisansüstü Çalışmalar Enstitüsüne bağlı olarak yürütülmektedir.

gereken dersleri ve genellikle iki döneme yayılan bir zamanı kapsar. Bu aşamada lisansüstü eğitimdeki düzeyinize uygun olarak alanda uzmanlık kazanmanızı hedefleyen çeşitli dersler alırsınız. Bu dersler kapsamında sahanın temel konularına, problemlerine aşına olur, alanda geçmişten bu yana eser vermiş önemli şahsiyetleri ve nitelikli çalışmalar yapan çağdaş akademisyenleri tanır, onların temel metinlerinin bir kısmı üzerinde çalışırsınız⁶. Bu noktada hem derslere hazırlık amacıyla hem de bu dersler için hazırlayacağımız bir dizi ödev, sunum ve proje vesilesiyle alan literatürünü tarar, yapılan çalışmalara vakıf olursunuz. Alanla alakalı çeşitli okumalar yaptığımız, kendi çalışmalarınızı kaleme almaya başladığımız bu ders dönemi son derece yoğun bir tempoda ilerler ve mümkün olan en büyük çeşitliliği içermesi hedeflenir. Yine de hangi kurumun bünyesinde eğitim aldığınızdan bağımsız alanın tüm konularını ihata edecek bir ders çeşitliliğine sahip olmak pek mümkün değildir. Bu size lisansüstü eğitiminizi sürdüreceğiniz kurumu seçerken kullanabileceğiniz önemli bir ölçütü verir. Katılabileceğiniz programlarda verilen dersler, bu derslerin içeriklerine dair web sayfasında yer alan bilgiler size heyecan veriyorsa bu iyiye işarettir.

Öte yandan tez aşaması ders dönemindeki çeşitliliğin büyük ölçüde sona erdiği, tez konunuz olarak belirlediğiniz bir mesele üzerine uzun saatler çalıştığınız, özellikle danışmanınızla, bu alanda uzman başka akademisyenlerle ve üniversite çevresindeki akranlarınızla tez konunuz etrafında şekillenen görüşmeler, sohbetler yaptığınız bir dönemdir. Bu dönemde artık sizin kendi görüşlerinizi, bulgularınızı, tespitlerinizi içeren akademik kriterleri haiz bir metin kaleme almanız beklenmektedir. Literatürle diyaloga girdiğiniz, kendi sorularınıza yanıt aradığımız bu tez dönemi hem zevkli hem de meşakkatlidir. Bu sebeple tez konusu seçimi aşamasına resmi olarak gelmeden, lisansüstü düzeyde çalışma yapacağımız kuruma karar verdiğiniz daha erken bir aşamada ilgi ve becerilerinizi göz önünde bulundurmanız önemlidir. Çalışmak istediğiniz konulara, bu konuyu hangi cihetle ve nasıl bir yöntem kullanarak ele almak istediğinize, seçebileceğiniz üniversitelerin hangisinde sizin üzerine çalışma yapabileceğiniz konuları çalışan akademisyenlerin bulunduğu hatta tezi yazarken birlikte çalışacağınız muhtemel danışmanınızın sahadaki bilgi ve tecrübesine kadar pek çok ölçüte bakarak tercihinizi şekillendirebilirsiniz.

Ancak gerçekçi olmak gerekir ki henüz ilgili alanda lisansüstü eğitim almamış pek çok öğrenci için yukarıdaki ölçütlere göre bir kurumu ya da bu kurumda eğitim veren akademisyenleri değerlendirmek kolay iş değildir. Yüksek lisans öncesinde öğrenci, lisans derslerinde edindiği ilgiye, meraka ve sezgiye dayanarak o ya da bu alanda lisansüstü

⁶ Bu noktada genellemeler yaparak konuştuğumuzu ve lisansüstü felsefe eğitiminde olması gerekenle olan arasındaki farka değinmediğimizi itiraf etmemiz gerekiyor. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yıllar önce yayımlanan ve yüksek öğrenimdeki felsefe eğitimi eleştiren bildirisinde Mehmet Rami Ayas haklı olarak ikincil kaynaklardan filozofların felsefelerine dair derleme bilgiler okumanın öğrenciye felsefe eğitiminde gerekli olan yaratıcı öğrenimi, bilme ve araştırma tutkusunu sağlamadığını dile getiyordu. Ayas konuşmasında meslektaşlarına hitaben, “‘Hakkında bilgi edinmek’, bilgi için bir başlangıçtır; bunu, o alanda doğrudan doğruya ayrıntılı bilgi edinmek ve onları değerlendirmek, doğrudan doğruya düşünme ile araştırıcı güç kazanmak ve araştırılabilmek ve bilgi üretmek izlemedikçe; o öğrenim yolunda olanı doyurmadığı gibi, fazla bir işe de yaramaz.” (Mehmet Rami Ayas, 1986, 76) diyordu. Geldiğimiz noktada felsefe eğitiminde istenen düzeye erişemediğimizi söyleyebiliriz ama Ayas'ın işaret ettiği temel kaynaklara gitme sorunu konusunda bir hayli yol aldığımızı, hem dilimizin felsefe alanında çeviri ve telif eserlerle zenginleştiğini hem de gelişen bilgi teknolojileri sayesinde dünya çapındaki kaynaklara çok daha kolay eriştiğimizi eklemeliyiz.

çalışma yapmak ister. Derste ele alınan mevzular, meseleler ve bunların ele alınış biçimi onu etkilemiştir. Muhtemelen ders için yapılan okumaların ve dersi veren öğretim elemanının da bu etkilenmede payı büyüktür. Ancak bu düzeyde bir genel bilgiyle işaret ettiğimiz çeşitliliğin içerisinde kendisine uygun olan bölümü nasıl bulacağı meselesi öğrencinin zihninizde soru işaretlerinin oluşmasına da sebep olabilir. Bu noktada tavsiyemiz spesifik bir konu tercihiniz olmasa da başvurabileceğiniz programdaki derslerin içeriğini ve öğretim elemanlarının yayınlarını incelemenizdir. Bu küçük araştırma bile tercihleriniz konusunda zihninizi berraklaştıracaktır.

6. Felsefe Tarihi Alanında Yayın Yapan Akademik Dergiler

Felsefe Tarihi alanında yayın yapan ulusal ve uluslararası çok sayıda dergi vardır. Bunlardan bazıları belli bir konu kısıtlamasına gitmeden felsefeyi ilgilendiren tüm konulara yer ayıran dergilerdir. Bu tip dergilerde Felsefe Tarihi başlığı altında değerlendirilebilecek çok sayıda çalışma yayımlanmaktadır. Ancak gün geçtikçe daha fazla akademik yayın belli konulara eğilmekte ve yayın konularında kısıtlamalara gitmektedir. Buna paralel bazı dergiler yayın politikalarını açıklayan metinlerde doğrudan felsefe tarihi ile ilgili çalışmalara yer vermeyi hedeflediğini ifade etmektedir. Bu noktada mesela biyoloji ve bilim felsefesine odaklanmış veya Kant, Hume, Husserl gibi bir filozofun felsefesi üzerine yayın yapacağını bildiren bir dergide de meselesini Felsefe Tarihi bağlamında ele alan pek çok çalışma yer almaktadır. Dolayısıyla Felsefe alanında yayın yapan neredeyse tüm dergilerin felsefe tarihi üzerine de yayın yaptığını söyleyebiliriz. Hal böyle olunca bu başlık altında Felsefe Tarihi alanında yayın yapan dergilerin kuşatıcı bir listesini vermek mümkün değildir. Biz de uluslararası dergiler içerisinde Felsefe Tarihi alanında yaptıkları yayınlarla öne çıkmış dergilerin birkaçını ve Türkiye’de Felsefe alanında yayın yapan dergileri kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

6.1. Yurtdışında Felsefe Tarihi Alanında Yayın Yapan Dergiler

British Journal for the History of Philosophy açık erişimli bir dergidir. Yılda altı sayı olarak yayımlanan dergide Antik felsefeden 20. yüzyıla kadar felsefe tarihiyle ilgili olan, felsefi argümantasyon ve tarihsel gelişimi ele alan araştırmalara yer verilir.⁷

Antik Yunan ve Latin Felsefesi; Latin, Arap ve İbrani felsefelerini içeren Orta Çağ felsefesi; Rönesans’la 20. yüzyıl arasında kalan Avrupa ve Anglo-Amerikan felsefe gelenekleri üzerine makale ve değerlendirmeleri yayımlamayı hedefleyen *Journal of the History of Philosophy* yılda dört sayı olarak yayımlanmaktadır.⁸

History of Philosophy Quarterly yılda dört sayı çıkaran, felsefe ile tarihi arasında ayırım yapmayan, bugünün sorunlarıyla tarihsel meselelerin bağlantısına eğilen çalışmalara yer veren bir mecradır. Scopus ve Philosopher’s Index gibi veri tabanlarında taranmaktadır.⁹

Journal of the History of Ideas’ın yayımladığı çalışmalar geniş bir alana hitap eder. Dergi felsefe, edebiyat ve sanat tarihi, doğa ve sosyal bilimler tarihi, dinler tarihi ve siyasi düşünce

⁷ Bk. <https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?journalCode=rjph20>

⁸ Bk. <https://jhp.wisc.edu>

⁹ Bk. <https://www.press.uillinois.edu/journals/?id=hpq>

tarihini entelektüel tarihin parçaları olarak bir arada düşünür. Yılda dört sayı çıkarır, AHCI'da taranmaktadır.¹⁰

Felsefenin tarihini ve geleneğini çağdaş felsefenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden *Epoché: A Journal for the History of Philosophy* felsefe tarihi içinde ortaya çıkan tüm alanları ve temaları kapsamayı hedeflemektedir. Din ve Tanrı etrafındaki büyük felsefi tartışmalar, metafizik, insan bilgisi ve davranışı, dil ve estetik gibi konularda tarihsel, eleştirel ve yapısökümcü yaklaşımları ele alan çalışmalara yer verir. Özellikle Kıta Avrupası geleneğine has veya hermenötik bir yaklaşım sunan makaleleri yayımlamayı amaçlar.¹¹

6.2. Ülkemizde Felsefe Tarihi Alanında Yayın Yapan Dergiler

Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği tarafından kurulmuştur. Türkiye'de felsefi düşüncenin gelişmesi ve anlaşılması amacıyla yılda iki defa yayın yapmaktadır. Dergide ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji ve estetik gibi felsefenin tüm disiplinlerini kapsayan çalışmalara yer verilir. TR DİZİN ve Philosopher's Index tarafından taranmaktadır.¹²

Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nün yayınıdır. Farklı üniversitelerden akademisyenlerin de katkılarıyla yayımlanan dergi Felsefe Tarihine eğilen pek çok çalışmaya yer vermiştir.¹³

FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi amaç ve kapsamını “felsefe disiplininin çeşitli noktalarına ışık tutan, felsefe tarihinde henüz aydınlanmamış ilgileri, ilişkileri, bağlantıları, geçişleri ya da süreklilikleri serimleyen, yanlış anlamaları ve kavramaları düzeltmeye çalışan problem-temelli akademik yazılara yer vermeyi amaçlamaktadır.” şeklinde beyan etmektedir. Dergi TR DİZİN, Philosopher's Index ve EBSCO Humanities Source tarafından indekslenmektedir.¹⁴

Felsefi Düşün yılda iki kez yayın yapan ve Felsefe Tarihi alanında pek çok çalışmanın yayımlandığı bir başka dergidir. Philosopher's Index, TR Dizin ve EBSCO Humanities Source tarafından indekslenmektedir.¹⁵

Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 2002 yılından itibaren yayımlanmaktadır. Dergi 2021 yılından itibaren yılda iki sayı olarak çıkmaktadır. Dergi TR DİZİN ve Philosopher's Index tarafından taranmaktadır.¹⁶

Bu dergilere ek olarak pek çok İlahiyat fakültesinin yayınlarında da Felsefe Tarihi alanında çalışmalara yer verildiğini belirtmek gerekir. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, *Hitit İlahiyat Dergisi*, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* bunlar arasında zikredilebilir.

7. Felsefe Tarihi Derslerinin İlahiyat Fakültelerindeki Diğer Derslerle İlişkisi

Felsefe Tarihi oldukça kuşatıcı bir alandır ve sadece İlahiyat alanındaki disiplinlerle değil pek çok disiplinle doğrudan veya dolaylı irtibatı gösterilebilir. Tüm bu irtibatlar, tek başına

¹⁰ Bk. <https://jhi.pennpress.org/home/>

¹¹ Bk. <https://www.pdcnet.org/epoche/Epoche:-A-Journal-for-the-History-of-Philosophy>

¹² Bk. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

¹³ Bk. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kaygi>

¹⁴ Bk. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

¹⁵ Bk. <https://www.felsefidusun.com>

¹⁶ Bk. <http://kutadgubilig.com/hakkinda/>

ve uzun incelemeler neticesinde ele alınabilir. Burada çok kısıtlı bir biçimde bazılarını işaret etmekle yetineceğiz. Felsefe Tarihinin de bağlı olduğu Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı derslerinin felsefe tarihi ile ilişkisi oldukça girifttir. Din Eğitimi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Dinler Tarihi gibi alanların William James, John Dewey, Durkheim, Max Weber, Eric Fromm gibi kurucuları ya da atıfta bulunduğu önemli simaları ya felsefeye oldukça hakimdir ya da filozoflardır. Dolayısıyla kavram ve konularını ele alırken Felsefe Tarihine muhakkak referansta bulunurlar. Bu sebeple bu başlık altında felsefe tarihi ile daha az bağlantılı olduğu düşünülen Temel İslam Bilimleri alanlarına yoğunlaşmayı uygun görüyoruz.

Felsefe Tarihi; felsefenin, tarih ve tarih yazımının imkanlarını kullanarak, insanlığın düşünce tarihi boyunca üretilen teorik bilginin günümüzde uygulanması ve toplumsal çıktı olarak dolaşıma sokulması için iyi bir vasat sunar. Temel İslam Bilimleri alanındaki disiplinlerin her biriyle de bu açıdan irtibatlandırılabilir. Felsefe tarihi özellikle İslam düşüncesinin temel kaynakları sayılan klasik metinlerdeki argümantasyonu analitik bir bakışla çözümlene, geçerlilik ve tutarlılıkları bakımından gücünü ve zayıflıklarını tespit etme, bu metinleri belli bir tarihsel bağlamda algılayıp bugün daha sağlıklı anlaşılması yönünde çalışma amacıyla bu alanlara destek sağlayabilir. Felsefe tarihi içerisinde ele alınan pek çok konu başlığı çapraz okumalarla Temel İslam Bilimlerinin çalışmalarına entegre edilebilir ya da tam tersi bu alanlarda yapılan çalışmalar Felsefe Tarihi disiplini içerisinde kullanım alanı bulabilir. Mesela ontolojinin en temel problemleri olan varlık kategorileri, varlık ve mahiyet ayrımı ve ilişkisi; epistemolojinin konusu olan bilginin elde edilme koşulları, sıhhat şartları, dereceleri gibi meseleler; ahlak ve siyaset felsefesinin toplumsal uygulamaları, dil felsefesi, din-bilim ve din-sanat ilişkisi gibi başlıklar altında incelenen konuların pek çoğunda böyle kesişimler tespit edilebilir.

Tefsir alanının en temel meselelerinden olan kutsal metnin anlamı ve din dili gibi konular, Felsefe Tarihinin önde gelen pek çok düşünürünün üzerinde çalıştıkları problem sahalarıdır. Buna bir örnek olarak Zeynep Gemuhluoğlu'nun Gazali ve İbn Rüşd'ün ilahi kelamı anlama konusunda geliştirdikleri tevil metotlarını ele aldığı çalışması *Teoloji Olarak Yorum Gazzali ve İbn Rüşd'de Te'vil* verilebilir. Bunun yanı sıra İbn Sina'nın İhlâs, Felak, Nâs ve Kafirûn Sureleri tefsiri gibi her iki alanın doğrudan ilişkisine işaret eden çalışmalar da mevcuttur. Tefsir ilmi felsefe tarihine farklı dinî metinler üzerine geliştirilen yorum teorilerini incelemek için de başvurabilir. Thomas Aquinas'ın Yuhanna İncili üzerine yazdığı yoruma dair Felsefe Tarihi çalışmaları günümüz tefsircilerinin çalışmalarına konu olabilir, örnek teşkil edebilir.

Hadis ilmi de temelde tarihsel metinler olan hadislerin doğru anlaşılması meselesiyle ilgilenmektedir. Bunun için metin tahlili ve tenkidi, metinlerin orijinalitesinin belirlenmesi ve uygulama sahalarının belirginleştirilmesi gibi teknik meselelerde de benzer hususları konu edinen Felsefe Tarihi çalışmaları yol gösterici olacaktır. Özellikle Hadis Usulü alanında yapılan çalışmalarda felsefenin teorik çerçeve sunması mümkündür. Hadislerin sıhhat açısından durumunu tespit ve günümüz Müslümanlarının hayatlarına tatbik konusunda çalışanlar için felsefe tarihi üzerine yapılan benzer çalışmalara başvurulabilir. Bu konuda Burhanettin Tatar'ın "Hadis Rivayeti Üzerine Felsefi Notlar" başlıklı makalesine işaret edilebilir ancak yazarın makalede Felsefe Tarihi alanının imkanlarına doğrudan işaret etmediğini belirtmek gerekir. Tatar'ın hadis okurunun tarihsel ve dini bir fenomen olan hadis metniyle karşılaşmasında zemin metin-üst metin ilişkisini kurucu rolüne yaptığı atıf,

felsefe tarihi okuyucusunun felsefi metinlerle ilişkisindeki yorumlayıcı, anlamlandırıcı rolü arasındaki benzerlik elbette dikkate değerdir. Seyyid Hüseyin Nasr'ın Kuran ve hadisleri, İslam felsefesinin hem kaynağı hem de yönünü tayin edici metinler olarak işaret ettiği makalesi “The *Qur'an* and *Hadith* as source and inspiration of Islamic Philosophy” de Tefsir ve Hadis ilimlerinin Felsefe Tarihi üzerindeki etkisine işaret etmektedir.

İslam Hukuku alanında yapılan çalışmalarda günden güne Felsefe Tarihi çalışmalarına daha çok yer verildiği görülmektedir. Özellikle Fıkıh Usulü-İslam Hukuk Felsefesi ve uygulamalı etik, siyaset teorileri gibi toplumsal çıktılar söz konusu olduğunda iki alanın birbirine destek verdiği dikkat çekmektedir. Fıkıh ve Felsefe ilişkisini doğrudan ele alan bir çalışma olarak Halit Ünal'ın “Fıkıh-Felsefe ilişkisi” makalesini zikredebiliriz.

Tasavvuf alanında adlarını zikrettiğimiz pek çok mutasavvıfın aynı zamanda mütefekkir olduğu ve bu cihetle felsefe tarihinin doğal bir parçası oldukları kolaylıkla iddia edilebilir. İbn Arabî'nin, Konevî'nin ya da Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin varlıkbilim, kötülük problemi, dini çeşitlilik gibi meseleler üzerine düşünceleri kolaylıkla Felsefe Tarihinin cüzleri olarak görülebilir ve alandaki pek çok eserle ilişkiye sokulabilir. Bu genel kanaatin ötesinde Felsefe Tarihi-Tasavvuf arasındaki ilişkiye örnek gösterebileceğimiz yetkin çalışmalar mevcuttur. Ekrem Demirli'nin “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi” adlı makalesi kanaatimizce böyle bir çalışmadır. Bu gibi çalışmalar Felsefe Tarihi yazınında, alanın konuları bahsinde zikrettiğimiz Adamson'ın yapmaya çalıştığı gibi “boşluksuz bir Felsefe Tarihi” arayışına katkı sunabilir.

Kelam, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı dersleri içerisinde özellikle ele aldığı konular bakımından Felsefe ve Felsefe Tarihiyle en çok benzeşen alandır. Tanrı'nın varlığı lehine deliller, Tanrı'nın Sıfatları, kötülük problemi, ölümden sonra hayat gibi pek çok konu iki alanın da temel meselelerini teşkil eder. İki alanın ilişkisine işaret eden kapsayıcı bir çalışma için Metin Özdemir'in “Kelam-Felsefe ilişkisi” makalesine bakılabilir. Ayrıca Recep Alpyağılı'nın hazırladığı *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelen Ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi I*, *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i - Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III* ve *Din Felsefesi Açısından Eş'arî Gelen Ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi V* de alanlar arası ilişkiye işaret eden çok önemli çalışmalardır.

İslam Tarihi ve Sanatları bölümlerinin de ayrı ayrı felsefe tarihi ile ilgisi gösterilebilir. Özellikle İslam Medeniyet Tarihi, İslam düşünce ve felsefesinin ete kemiğe bürünerek tarihi eserlerde, çeşitli kurumlarda, toplum hayatında nasıl canlandığını göstermesi açısından önemlidir. Din dili ve felsefe-sanat-din arasındaki ilişkiler bağlamında da Felsefe Tarihi ile İslam Sanatları Anabilim Dalı arasında ortak çalışmalar yapılmaktadır. Turan Koç'un *İslam Estetiği* adlı eseri bu çalışmalara güzel bir örnektir.

8. İlahiyat Dışı Disiplinler ve Felsefe Tarihi

Felsefe tarihi edebiyattan tarihe, hukuk, siyaset bilimi, ekonomi gibi sosyal bilimlerden matematik ve doğa bilimlerine pek çok alanın özellikle metodolojik ve tarihsel tartışmalarında katkı sunar. Tam tersi de geçerlidir, Felsefe Tarihi alanı insanlığın tüm düşünsel etkinliklerinden istifade edebilecek yapıdadır. Bu başlık altında mevcut ve muhtemel etkileşimleri göstermek gibi gerçekleştirilmesi hayli güç ve yazımızın amaçlarını aşan bir işe girişmeyi uygun görmüyoruz. Bunun yerine Felsefe Tarihinin farklı bilim

dallarıyla nasıl ortak çalışma yürütebileceğine dair fikir vereceğine inandığımız örnekler sunacağız.

Felsefe Tarihinin İlahiyat alanı dışında diğer disiplinlerle kurduğu ortaklıkların başında lisansüstü çalışmalar gelmektedir. Her geçen gün disiplinler arası çalışmaların arttığı akademide Hukuk, Edebiyat, Biyoloji gibi alanlarla Felsefe Tarihini bir araya getiren yüksek lisans ve doktora programları açılmakta, üniversitelerde Felsefe Tarihi ile farklı disiplinleri aynı çatı altında toplayan enstitüler ve uygulama merkezleri açılmaktadır. Bilim Tarihi ve Felsefe Tarihini bir araya getiren bir alan olan Bilim Tarihi ve Felsefesi bölümlerinin bulunduğu bazı üniversiteler şunlardır: Cambridge Üniversitesi, Washington Üniversitesi, Utrecht Üniversitesi, Leeds Üniversitesi ve Sydney Üniversitesi. Cardiff Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı ve Felsefe lisans programı, Osaka Üniversitesi ve Teksas Üniversitesi'nde Felsefe ve Tarih bölümü, Martha Nussbaum gibi filozofların kadrosunda yer aldığı Chicago Üniversitesi Hukuk Fakültesi felsefe ağırlıklı bir eğitim sunmakta, lisansı felsefe olan öğrencileri hukuk alanında ilerlemeye teşvik etmektedir. Ottawa ve Cambridge gibi üniversitelerde Biyoloji Felsefesi alanında lisans üstü çalışma yapabileceğiniz programlar vardır.

Yukarıdaki örneklerle bakarak Felsefe Tarihi alanında yapılan akademik çalışmaların da gündün güne ortak alanlar ve konulara yöneldiğini tahmin etmek güç değildir. Alanda yapılan akademik yayınlar disiplinler arası hüviyet kazanmakta, yine aynı minvalde çeşitli kolokyum, sempozyum ve atölyeler düzenlenerek Felsefe Tarihinin muhtelif alanlarla ilgisine dikkat çekilmektedir.

Bunlar dışında Avrupa Birliği Projelerinde, Templeton Vakfı gibi vakıfların burs desteği sağladığı proje ve yayınlarda ve Fulbright gibi çeşitli ülkelerin araştırmacılara sağladığı devlet burslarına başvururken Felsefe Tarihi ile bilim, hukuk, edebiyat gibi alanları bir araya getiren çalışmalar yapıldığının ve bu tip disiplinler arası çalışmaların teşvik de edildiğinin altını çizmek gerekir.

Hatırlayalım

- Felsefe Tarihi, felsefî metinlerin eleştirel bir okumasını sunması bakımından Felsefenin en önemli etkinlik sahalarından biridir. Felsefe, tarihinden bağımsız ele alınabilecek bir saha değildir.
- Felsefe Tarihi 17-18. yüzyıllarda günümüzdeki eleştirel yapısına kavuşmuştur.
- Felsefe Tarihi dersleri Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinin ilk yıllarından itibaren programa dahil edilmiştir ve programların vazgeçilmez bir parçasıdır.
- Felsefe Tarihinin hem İlahiyat dahilindeki hem de dışındaki tüm beşerî ve bilimsel alanlarla ilişkisi gösterilebilir. Felsefe Tarihi çalışmaları alanda uzmanlaşan ya da farklı alanlarla iştigal eden herkes için çalışmalarında derinleşme imkânı sunar. Günümüzde karşı karşıya olduğumuz problemlerin çözümüne, bu problemlerin analizi, sebeplerinin tefriki ve muhtemel çözümleri konusunda teklifler geliştirmemize yardımcı olarak katkıda bulunur.

Tavsiye Edilen Kitap ve Makaleler

Felsefe Tarihi okumalarına nereden ve nasıl başlayabilirim diye düşünen herkesin ilk aradığı kapsayıcı bir kitap listesidir. İyi yazılmış Felsefe Tarihi çalışmalarından oluşan bir

liste, alanın ilgililerinin tamamına hitap edebilir. Ancak Felsefe Tarihi alanında yazılmış pek çok eser vardır ve alanın temel kaynakları bununla da sınırlı değildir. Felsefe eserlerinin tümü de Felsefe Tarihinin malzemesini teşkil ettiği için bu listenin doğal üyesidir. Dolayısıyla ileri düzey okuyucu için nihai bir okuma listesi vermek mümkün değildir, önu açık engin bir okuma serüveni onu beklemektedir. Yine de giriş ve orta düzeyde ilerleyenlere hitaben küçük bir tavsiye listesi sunabiliriz. Bunu yaparken tüm okuma listelerinde olduğu gibi aslında yapılan her okumanın okuyucunun bilgi seviyesi, ihtiyaçları ve amaçları doğrultusunda yatay ve dikey düzlemlerde kurgulanması gerekliliğine vurgu yapmak isteriz. Ayrıca Platon'un *Diyalogları*, İbn-i Tufeyl'in *Hay Bin Yakzan*'ı ya da Descartes'in *Meditasyonlar*'ı gibi felsefe eserlerini değil, bu eserleri konu alan Felsefe Tarihlerinin sadece bir kısmını listeye eklediğimizi de belirtelim.

Yeni Başlayanlar İçin

Gaarder, Jostein. *Sofi'nin Dünyası Felsefe Tarihi Üzerine Bir Roman*. çev. Sabir Yücesoy. İstanbul: Pan Yayıncılık, 28. Basım, 2011.

Hösle, Vittorio-K., Nora. *Ölü Filozoflar Kahvesi: Çocuklar ve Yetişkinler İçin Felsefi Bir Mektuplaşma*. çev. Çağlar Tanyeri. İstanbul: Arion Yayınevi, 2000.

Magee, Bryan. *Felsefenin Öyküsü*. çev. Bahadır Sina Şenel. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.

Warburton, Nigel. *Felsefenin Kısa Tarihi*. çev. Güçlü Ateşoğlu. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2. Basım, 2015.

İlerleyen Okumalara Yönelik Tavsiyeler

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.

Fakhry, Majid. *İslam Felsefesi Tarihi*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: Kapı Yayınları, 2023.

Kaya, M. Cüneyt. *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Basım, 2017.

Kenny, Anthony. *Antik Felsefe / Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 1. Cilt*. çev. Serdar Uslu. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Kenny, Anthony. *Ortaçağ Felsefesi / Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 2. Cilt*. çev. Şeyma Yılmaz. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Kenny, Anthony. *Modern Felsefe'nin Yükselişi / Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 3. Cilt*. çev. Volkan Uzundağ. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Kenny, Anthony. *Modern Dünyada Felsefe / Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 4. Cilt*. çev. Burcu Doğan. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Magee, Bryan. *Büyük Filozoflar/Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*. çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.

Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi*. çev. Muammer Sencer. 3 Cilt. İstanbul: Say Yayınları, 1997.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi Felsefe, Metafizik ve Bilim*. çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2015.

Tavsiye Edilen Filmler

Felsefe Tarihi üzerine yapılmış, özellikle filozofların hayatını konu alan pek çok film mevcuttur. Bunlardan siyaset ve ahlak felsefesi alanında önemli eserler vermiş Hannah

Arendt üzerine yapılmış, Margarethe von Trotta tarafından yönetilen ve yine filozofun ismini taşıyan filmi izlemenizi tavsiye ederiz. Ünlü İtalyan yönetmen Rossellini'nin 1970'lerde çektiği Sokrates, Pascal, Descartes gibi filozofların yaşamlarını konu alan filmleri de tavsiyeye değer buluyoruz. Ancak günümüz izleyicisinin bu filmlerden zevk alabilmesi için onların “eskiliğini” bir miktar görmezden gelmesi gerektiğini hatırlatmak isteriz.

Bu başlık altında Felsefe Tarihi üzerine yapılmış pek çok belgeseli ve YouTube gibi sosyal medya platformlarındaki içeriklerin bazılarını izleyebileceğinizi de eklemek isteriz. Tavsiye kabilinden varoluşçu filozoflar olarak da anılan Nietzsche, Heidegger ve Sartre hakkındaki BBC yapımı “Human, All too Human” adlı belgeseli; YouTube üzerinden izleyebileceğiniz içeriklerden Crash Course Philosophy serisinde yer alan kısa, eğitici aynı zamanda eğlenceli videoları ve Pelin Dilara Çolak'ın Felsefe Tarihi dizisi üzerine hazırladığı video serisini zikredebiliriz.

Kaynakça

- Ayhan Bıçak. *Türkiye'de Felsefenin Gelişimi I*. ed. Osman Faruk Akyol. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Ekmeleddin İhsanoğlu. “Dârülfünun”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulfunun>
- Fatih Toktaş, Yusuf Acuner. “İlahiyat Fakültelerinde Felsefe Dersleri Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004), 159-176.
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel. *Hegel's lectures on the history of philosophy*. çev. Elizabeth Sanderson Haldane, 2016. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/51635/pg51635-images.html>
- Hasan Atsız. “Felsefe Tarihi”. *İlahiyat Atlası*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Hilmi Ziya Ülken. “Prof. Dr. Hikmet Birand”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1-4 (1973).
- Karin de Boer. “Hegel's Lectures on the History of Modern Philosophy”. *The Oxford Handbook of Hegel*. ed. Dean Moyar. New York: Oxford University Press, 2017.
- Kenneth L. Schmitz. “Why Philosophy Must Have a History Hegel's Proposal”. *Doing Philosophy Historically*. New York: Prometheus Books, 1988.
- Levent Bayraktar. “Darülfünun'da Bir Felsefe Hocası: Mehmet Emin Erişirgil”. *Felsefe Dünyası Dergisi* 50 (2009), 64-80.
- M. Cüneyt Kaya (ed.). *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları, 4. basım., 2015.
- Mehmet Rami Ayas. “Felsefe ve Sosyal Bilimler Öğretimi ve Yayını Üzerine Birtakım Düşünceler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (1986).
- Mehmet Vural. *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Felsefe*. Ankara: Elis Yayınları, 2018.
- Morgan, Michael L. “The Goals and Methods of the History of Philosophy”. *The Review of Metaphysics* 40/4 (1987), 717-732.
- Mustafa Öcal. “Yüksek İslâm Enstitüsü”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yuksek-islam-enstitusu>
- Mübahat Kütükoğlu. “Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darul-hilafetil-aliyye-medresesi>

- Münir Koştaş. “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (1989), 1-28.
- Nermi Uygur. “Felsefe ve Tarihi”. *Felsefe Arkivi* 3 (1962).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/14589>
- Normore, Calvin. “The Methodology of the History of Philosophy”. *The Oxford Handbook of Philosophical Methodology*. ed. Herman Cappelen vd. 27-48. Oxford University Press, 1. Basım, 2016. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199668779.013.17>
- Richard Rorty. “The Historiography Of philosophy: Four Genres”. *Philosophy in History*. ed. Richard Rorty vd. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1984.
- Santinello, Giovanni- Gregorio Piaia (ed.). *Models of the History of Philosophy: Volume II: From Cartesian Age to Brucker*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2011.
<https://doi.org/10.1007/978-90-481-9507-7>
- Utku, Ali- Kaya, M Cüneyt. “Türkiye’de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı: Geç-Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Literatür Değerlendirmesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/17 (2011), 11-48.
- Watson, Richard A. “What Is the History of Philosophy and Why Is It Important?” *Journal of the History of Philosophy* 40/4 (2002), 525-528.
<https://doi.org/10.1353/hph.2002.0085>